

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.49>**Микола Павлик,**

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ

КОМПЛЕКСИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ

У науковій статті розглянуто наукові підходи щодо визначення та класифікації тактичних операцій, досліджено криміналістично значущі особливості, що формують підґрунтя для визначення тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень різних категорій. Виходячи з різноманіття визначень тактичної операції, з'ясовано, що єдиним для всіх підходів є наявність у її змісті тактичних завдань, які необхідно вирішити через проведення комплексу різноіменних заходів. Наводиться зміст тактичних завдань.

Сформовано тактичні операції у розслідуванні злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, та запропоновано комплекс заходів, що входять до змісту кожної такої тактичної операції.

Аргументовано, що у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, можуть застосовуватися як базові («Розшук і затримання злочинця», «Вивчення особи», «Епізод», «Нейтралізація протидії», «Співучасники», «Збирання доказів» тощо), так і специфічні тактичні операції. Зокрема, виходячи зі специфіки кримінальних правопорушень, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, можна допустити застосування таких тактичних операцій, як: «Фіктивний роботодавець або посередник», «Виявлення факту вчинення злочинних дій під прикриттям працевлаштування за кордоном», «Пошук зниклого заробітчанина». Важливість таких тактичних операцій зумовлена тим, що під прикриттям діяльності з працевлаштування часто здійснюється й торгівля людьми з вивезенням їх за кордон і подальшою експлуатацією, а також залучення «потенційних» робітників до жебракування, використання їх у різноманітних злочинних схемах (залучення їх до контрабанди, сприяння нелегальному перетинанню кордону тощо).

Наголошено, що перелік заходів, що входять до тактичного комплексу, залежить від того, які саме завдання необхідно вирішити і які засоби та способи доцільно використовувати для цього. Запропоновано комплекс заходів, що входять до змісту кожної такої тактичної операції.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері працевлаштування за кордоном, розслідування, трудовий контракт, тактичні операції, роботодавець, працівник, посередник у працевлаштуванні.

Постановка проблеми. Останнім часом, маючи на меті отримати більш привабливі умови життя та праці за кордоном, значна частина населення України мігрує у пошуках кращого життя та високооплачуваної роботи. Як відомо, великий попит завжди зумовлює низку пропозицій, у тому числі з боку недобросовісних суб'єктів, які вчиняють злочинні дії. Щодо громадян, які мають намір отримати роботу за кордоном, вчиняється не тільки шахрайство, а й ряд інших кримінально-караних дій, зокрема: трудова, сексуальна експлуатація, незаконне позбавлення волі, використання заробітчан у різноманітних злочинних схемах тощо. Вказане викликає застосування дієвих заходів для вирішення проблем розкриття та розслідування

кримінальних правопорушень, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. Натомість проведення процесуальних дій та тактичних прийомів досягатимуть своєї мети лише тоді, коли вони реалізуватимуться у комплексі, під час проведення тактичних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що категорія «тактична операція» неодноразово розглядалася у наукових працях Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, С. Ф. Здоровко, М. С. Казаренко, С. С. Кузьменка, В. С. Кузьмічова, В. О. Образцова, О. В. Пчеліної, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, О. В. Федосової, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, К. О. Чаплинського, М. П. Яблокова та інших учених.

Водночас проведений аналіз показав, що тактичним операціям під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, дотепер не приділялося достатньої уваги. Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з позиції висвітлення особливостей проведення тактичних операцій в межах розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, що і визначає актуальність даної наукової статті.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування поняття «тактична операція», а також визначення комплексу дій, що входять до тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері працевлаштування за кордоном.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній науці розроблено теоретичні засади побудови й використання тактичних операцій, однак на даний час немає єдиної думки щодо їх визначення. Втім, виходячи із різноманіття визначень тактичної операції, можна побачити, що єдиним для всіх підходів є наявність у її змісті тактичних завдань, які необхідно вирішити через проведення комплексу різноманітних заходів.

Як наголошує А. Ф. Волобуєв, тактичне завдання розслідування визначається у криміналістиці як окреме завдання на шляху вирішення загального завдання кримінального судочинства, пов'язане із застосуванням криміналістичних засобів, прийомів та методів [1]. Таку думку підтримує й М. С. Казаренко і додає, що у кожній окремій методиці розслідування тактичним операціям повинен передувати перелік тактичних завдань, на вирішення яких вони мають бути спрямовані. Перелік таких тактичних завдань формується виходячи з вивчення практики розслідування певних злочинів, які мають суттєві особливості, що накладають відбиток на процес їх розслідування. Урахування цих особливостей дає підстави для виділення основних типових тактичних завдань розслідування і відповідних їм тактичних операцій [2, с. 73].

В. М. Шевчук, враховуючи розмаїття пропозицій щодо класифікації тактичних операцій, наголошує на потребі в розробленні універсальних класифікаційних підстав, які б мали наскрізний характер, могли успішно застосовуватися до будь-яких злочинних проявів, ситуацій, тактичних завдань. Вчений вважає за доцільне запропонувати такі класифікаційні підстави розподілу тактичних операцій: 1) за змістом: а) базові (універсальні); б) специфічні. Останні розро-

бляються до особливостей розслідування злочинів більш вузької групи для вирішення завдань, властивих лише процесу розслідування певної категорії злочинних проявів [3, с. 188]. Ми підтримуємо думку вченого і вважаємо, що у розслідуванні злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, можуть застосовуватися як базові («Розшук і затримання злочинця», «Вивчення особи», «Епізод», «Нейтралізація протидії», «Співучасники», «Збирання доказів» тощо), так і специфічні тактичні операції.

Зокрема, виходячи зі специфіки кримінальних правопорушень, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, можна допустити застосування таких тактичних операцій, як: «Фіктивний роботодавець або посередник», «Виявлення факту вчинення злочинних дій під прикриттям працевлаштування за кордоном», «Пошук зниклого заробітчанина». Важливість таких тактичних операцій зумовлена тим, що під прикриттям діяльності з працевлаштування часто здійснюється й торгівля людьми з вивезенням їх за кордон і подальшою експлуатацією, а також залучення «потенційних» робітників до жебракування, використання їх у різноманітних злочинних схемах (залучення їх до контрабанди, сприяння нелегальному перетинанню кордону тощо).

Зокрема, як раніше вже було зазначено, під виглядом роботодавців або посередників з працевлаштування за кордоном постраждалим обіцяють заробітну плату після виконання певного обсягу або наприкінці певного терміну роботи. Проте, коли через певний час вони починають наполягати на виплаті заробітної плати, їм пояснюють, що жодних коштів вони не отримують і мають працювати стільки, скільки власник вважатиме за потрібне. Будь-який спротив жорстко карється побоями, обмеженням у пересуванні, голодом, залякуваннями [4]. Як свідчить статистика, нерідко потерпілих тримають у неволі, не дозволяючи повернутись додому, а рідним і близьким може бути не відомо місце їх знаходження.

За таких обставин в нагоді стає тактична операція «Пошук зниклого заробітчанина», до змісту якої можна віднести такі заходи:

– проведення допитів свідків (родичів, знайомих осіб зниклого) щодо встановлення характеру домовленостей між особою, яка мала намір отримати роботу, та особою, яка таку роботу пропонувала;

– надання запиту до провайдера (оператора) комунікацій з метою встановлення IP-адреси, з якої здійснювалося спілкування «заробітчанина» з його родичами. У разі місцезнаходження провайдера за межами юрис-

дикції України необхідно діяти через Національне бюро Інтерпол;

- запити до посольства країни перебування потерпілого з метою: з'ясування інформації щодо реального існування роботодавця, який вказаний у трудовому контракті; щодо наявності даних потерпілого в базі даних іноземців, яким видано дозвіл на працевлаштування;

- запити або здійснення тимчасового доступу до речей та документів до банку, через який здійснювався грошовий переказ родичам від потерпілого, та огляд платіжних доручень та квитанцій;

- проведення пред'явлення для впізнання особи (у тому числі за фотознімками), яка запропонувала роботу потерпілому та сприяла його виїзду (у разі, якщо свідок володіє такою інформацією);

- одночасні допити двох або більше раніше допитаних осіб між особами, які сприяли виїзду потерпілого за кордон, та свідками, яким відома інформація про таке сприяння;

- проведення обшуків у осіб, стосовно яких є інформація про їх причетність до кримінальних угруповань, що переправляє людей за кордон з метою трудової або сексуальної експлуатації під виглядом працевлаштування;

- проведення оперативно-технічних заходів, спрямованих на отримання інформації про телефонне й електронне спілкування потерпілого з його родичами та іншими особами в Україні, за необхідності через сприяння Національного бюро Інтерпол тощо.

Крім того, в нагоді може стати взаємодія з Державною прикордонною службою України, що володіє інформацією про дані осіб, які перетинають кордон, у якому саме прикордонному пункті, у який час і хто перевіряє підстави для перетину кордону [5]. Така інформація допоможе конкретизувати місце дислокації особи та може полегшити пошуки.

Якщо буде встановлено, що угода про працю мала місце, але укладена відповідно до норм іноземного законодавства, притягнути громадян іншої країни вельми складно. З цього приводу М. О. Лиськов зауважує, що у разі порушення трудових прав осіб – громадян України, які легально або нелегально працюють за її межами, але не є суб'єктами трудових правовідносин, які регулюються законодавством України, може йтися про надання їм допомоги щодо повернення в Україну, про дипломатичне втручання у вирішення певних проблем, але про притягнення іноземного громадянина за грубе порушення угоди про працю, яка укладена відповідно до норм іноземного законодавства, йтися не може [6, с. 148].

При цьому Р. В. Смалюк звертає увагу на специфіку іноземного законодавства, що може стати на заваді захисту прав громадян України, які потрапили до рук несумлінних роботодавців. Натомість особи, які потрапили до рук злочинців, можуть звернутися до омбудсмена, який відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 13 і ст. 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» має право направити подання до відповідних органів для усунення порушення прав людини. Наприклад, формами реагування Уповноваженого можуть бути: звернення до послів і дипломатичних представництв України у відповідній державі, до Департаменту консульської служби МЗС, до омбудсмена країни працевлаштування та звернення до інших компетентних органів. Проте серйозною прогалиною українського законодавства є те, що в його нормах, з одного боку, не передбачено відповідних важелів впливу в Уповноваженого на суб'єктів, що порушили права людини, а з другого – немає адекватних засобів реагування парламенту за результатами його діяльності. Зобов'язані приймати звернення громадян і відповідні дипломатичні представники та консули. Серед переваг даного способу захисту є оперативність, проте, відповідно до національного законодавства і міжнародного права, консули чи дипломатичні представники не наділені правами на представництво інтересів громадян України в іноземних судах у цивільних справах (у тому числі і в трудових спорах), що значною мірою звужує інструментарій захисту [7, с. 148].

Переходячи до наступної тактичної операції «Виявлення факту вчинення злочинних дій під прикриттям працевлаштування за кордоном», слід зазначити, що до її змісту можуть входити такі заходи:

- допит потерпілого з метою з'ясування: обставин його працевлаштування; періоду часу, з якого він піддався трудовій, сексуальній експлуатації, примушуванню до вчинення злочинних дій (перевезення наркотичних засобів, культурних цінностей тощо); місця та умов утримання; характеру поведінки осіб, які його «вербували». Під час допиту потерпілого слід максимально конкретизувати всі обставини злочину: вербування, отримання документів, перевезення та передачу, одержання та експлуатацію, фізичне та психічне насильство [8, с. 20];

- допити свідків, яким відома інформація про злочинну діяльність під прикриттям працевлаштування;

- пред'явлення особи для впізнання у тому числі за фотознімками з метою отождолення осіб, які утримували потерпілого

та примушували працювати, осіб, які виступали «посередниками з працевлаштування»;

- призначення судово-медичної експертизи з метою встановлення тілесних ушкоджень, завданих заробітчанину; судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів – для дослідження документів на предмети підробки, складання їх певними особами; трасологічної – для дослідження слідів (рук, ніг, транспортних засобів та ін.), залишених на місці утримання потерпілого, місці схиляння до працевлаштування за кордоном; економічної – для визначення відповідності чинному законодавству фінансово-господарських операцій фірми з працевлаштування, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, рентабельності тощо) та ін.;

- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж для фіксації телефонних розмов між потерпілим та «роботодавцем», між членами кримінальних угруповань;

- запити до посольства країни перебування потерпілого з метою з'ясування інформації щодо реального існування роботодавця, який вказаний у трудовому контракті (за умов наявності такого контракту);

- запити або здійснення тимчасового доступу до речей та документів до банку, через який здійснювався грошовий переказ родичам від потерпілого, та огляд платіжних доручень та квитанцій;

- пред'явлення для впізнання особи (у тому числі за фотознімками), яка запропонувала роботу потерпілому та сприяла його виїзду;

- огляд вилучених у потерпілих закордонних паспортів з метою встановлення позначки про перетин кордону;

- одночасні допити між потерпілими та особами, які виступали посередниками або безпосередньо брали участь у примушунні до трудової, сексуальної експлуатації або виконання злочинних дій;

- затримання осіб, які виступали посередниками або безпосередньо брали участь у примушунні до трудової, сексуальної експлуатації або виконання злочинних дій;

- міжнародна співпраця з метою притягнення винних, що переховуються на території іншої країни, до кримінальної відповідальності;

- проведення обшуків тощо.

Як свідчить практика, більшу частину вилучених об'єктів становлять документи, які містять доказову інформацію щодо події злочину та його суб'єктів. При цьому В. К. Весельський і В. В. Пясковський зауважують, якщо під прикриттям діяльності з працевлаштування здійснюється торгівля

людьми. До документів які підтверджують такий факт, можна віднести:

- документи, що підтверджують факт вербування (записи з номерами телефонів осіб, яких вербували, рекламні оголошення, паспорти, проїзні документи тощо);

- документи, що стосуються факту перевезення потерпілої особи до країни призначення (митні декларації, виїзні форми, талони на посадку, квитанції про оплату на проживання в готелі тощо);

- документи, що стосуються факту перебування в країні призначення та трудової експлуатації жертви (імміграційні картки, квитанції про міжнародні банківські перекази тощо);

- документи, що пов'язані з діяльністю організацій, причетних до трудової експлуатації особи (установчі документи, що підтверджують право на зайняття діяльністю з працевлаштування за кордоном, документи, що засвідчують оренду приміщень, відповідні банківські реквізити організацій тощо);

- інші документи, вилучені у потерпілих та підозрюваних (трудові контракти, боргові розписки, копії квитанцій на міжнародні поштові відправлення, банківські дозволи на вивіз валют, записні книжки, дані організацій, що надають послуги телефонного зв'язку, про вхідні та вихідні дзвінки з телефонів осіб, які підозрюються у причетності до злочинної діяльності, мобільні телефони із пам'яттю (адреси, номери телефонів, альбоми з фотографіями), інформація, що міститься у мережі Інтернет і стосується розміщення рекламних оголошень про працевлаштування), страхові поліси тощо [9, с. 49-50].

Переходячи до тактичної операції «Фіктивний роботодавець або посередник», слід зазначити, що повнота та всебічність розслідування з встановленням усіх обставин, що підлягають доказуванню, багато у чому залежить від вирішення таких завдань:

- з'ясування, чи має особа, що виступала посередником, відповідні реєстраційні, дозвільні документи та ліцензію щодо надання посередницьких послуг з працевлаштування за кордоном як від Міністерства соціальної політики України, так і зарубіжних країн, з якими вона співпрацює, та чи зареєстрована на сайті вказаного міністерства;

- встановлення відповідності наявних у документах реквізитів назви такої фірми, чи збігається адреса агенції, номера ліцензії з тими реквізитами, що є в реєстраційній базі Міністерства соціальної політики України та на сайті Державного центру зайнятості;

- встановлення обставин щодо запрошення на роботу, наявність заяв про намір

доручити відповідну працю українцю від іноземного роботодавця;

– встановлення, які саме проекти контрактів мали місце, копії контрактів та договорів з працевлаштування та які дозволи на роботу від іноземних держав надавалися; куди направлялися чи планувалося направляти робітників з боку особи-посередника; чи не були на момент відправки ці дозволи прострочені у часі;

– з'ясування у відповідному консульстві чи посольстві факту легалізації цих договорів;

– з'ясування, які документи, що необхідні для оформлення трудової візи чи дозволу на роботу, були використані та чи є вони в наявності;

– з'ясування, чи є копії ліцензій від уповноваженого іноземного органу держави на послуги з підбору робітничого персоналу в Україні, що надані іноземним трудовим агенціям, з якими співпрацює фірма чи особа-посередник, а також чи є копія дозволу з працевлаштування громадян України або копія так званого «наміру роботодавця надати роботу іноземцю», що надані уповноваженим органом іноземної держави вже для відповідного іноземного роботодавця, до якого на роботу направляються робітники;

– з'ясування, чи отримує посередник від іноземних роботодавців, які шукають робітників в Україні, зарплатню за свої послуги.

При цьому слід враховувати, що підписання трудового договору (контракту) є обов'язковою умовою легального працевлаштування. Відсутність такого контракту, невідповідність встановленим вимогам або його підробка може свідчити про шахрайські дії з боку осіб, які пропонували роботу за кордоном, та фіктивність фірми із працевлаштування. Таку інформацію можна отримати через вилучення в ході тимчасового доступу до речей та документів, під час обшуків таких документів, їх огляду та подальшого проведення почеркознавчої та технічної експертизи.

Нерідко посередники у разі вимоги надати копії таких контрактів посилаються на те, що їх строки зберігання вийшли та ін. Проте договір (контракт) про надання послуг щодо посередництва в працевлаштуванні за кордоном повинен зберігатися протягом трьох років після закінчення його строку дії. Стільки ж часу має зберігатися копія трудового договору (контракту), укладеного між клієнтом ліцензіата й іноземним роботодавцем [10]. Тому відмова у наданні таких документів також свідчить про фіктивність дій посередника.

Крім того, П. Д. Біленчук звертає увагу, що, враховуючи те, що фірми, які займаються

працевлаштуванням українських громадян за кордоном, зобов'язані отримати ліцензію Міністерства праці та соціальної політики України, що дуже важко зробити в умовах існуючої бюрократії, то працевлаштуванням займаються окремі посередники та фіктивні фірми за своїми каналами, за спрощеною схемою [11, с. 354]. Тому до обов'язкових заходів слід віднести й перевірку ліцензії Міністерства соціальної політики України на провадження діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном.

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що існує безліч злочинних схем у сфері працевлаштування за кордоном, а зі зміною соціально-політичної, фінансово-економічної ситуації змінюються й удосконалюються способи злочинних дій, які набувають нового змісту. Між тим питання щодо тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері працевлаштування за кордоном ніколи не втраять своєї актуальності, оскільки комплекс заходів, що входять до їх змісту, допомагає вирішити ряд тактичних завдань та досягти кінцевої мети.

Список використаних джерел:

1. Волобуєв А.Ф. Тактичні задачі розслідування розкрадань майна в сфері підприємницької діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. № 3. С. 84–90.
2. Казаренко М.С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2005. С. 73–75.
3. Шевчук В.М. Проблеми криміналістичної класифікації тактичних операцій. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. № 24. С. 180–192.
4. Віктимологія : навчальний посібник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
5. Справа № 1-54/11: Вирок імені України Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 11 квітня 2012 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 14.01.2020).
6. Лиськов М.О. Кримінально-правова характеристика складів злочину проти трудових прав людини : дис... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2012. 209 с.
7. Смалюк Р.В. Захист трудових прав громадян України за кордоном. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2013. № 1(7). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13srvu2k.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
8. Вієрс М., Хавеман Р. Рекомендації з питань протидії торгівлі людьми для системи кримінальної юстиції в Україні. Київ, 2006. С. 19–22.

9. Весельський В.К., Пясковський В.В. Торгівля людьми в Україні (проблеми розслідування) : навчальний посібник. Київ: КНТ, 2007. 268 с.

10. Денисова А. Нові правила посередництва в працевлаштуванні за рубежом. *Закон і бізнес*. 2018.

URL: https://zib.com.ua/graphics/logotype_zib_small_ua.gif (дата звернення: 22.12. 2019).

11. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. 512 с.

Mykola Pavlyk. Complexes of tactical operations in the investigation of criminal offenses in the field of provision of employment services abroad

The scientific article considers scientific approaches to the definition and classification of tactical operations, explores forensic features that form the basis for the definition of tactical operations in the investigation of criminal offenses of various categories. Based on the variety of definitions of a tactical operation, it was found that the only approach for all approaches is the presence in its content of tactical tasks that need to be solved through a set of different measures. The content of tactical tasks is given.

Tactical operations have been formed in the investigation of crimes related to employment abroad and a set of measures has been proposed that are part of the content of each such tactical operation.

It is argued that in the investigation of criminal offenses related to employment abroad, can be used as basic («Search and apprehension of the offender», «Investigation», «Episode», «Neutralization of counteraction», «Accomplices», «Collection of evidence» etc.) and specific tactical operations. In particular, based on the specifics of criminal offenses related to employment abroad, it is possible to allow the use of such tactical operations as: «Fictitious employer or intermediary», «Detection of criminal acts under the guise of employment abroad», «Search for a missing worker». The importance of such tactical operations is due to the fact that under the guise of employment is often trafficked, with their export and further exploitation, as well as the involvement of «potential» workers in begging, their use in various criminal schemes (their involvement in smuggling, facilitating illegal border crossings, etc.).

It is emphasized that the list of measures included in the tactical complex depends on what tasks need to be solved and what tools and methods should be used for this purpose. A set of measures included in the content of each such tactical operation is proposed.

A number of concrete proposals and recommendations are presented, aimed at improving forensic provision of investigation of offenses. Specific scientific categories of the criminal process and forensic sciences have been specified.

Key words: criminal offenses in the field of employment abroad, investigation, employment contract, tactical operations, employer, employee, employment mediator.